

ПРЕДПОСТАВКИ ЗА ТРАНСФОРМИРАНЕТО НА ИНСТИТУТА ЗА НАРОДОНАУКА В ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ С МУЗЕЙ ПРИ БАН

Миглена Атанасова
ИЕФЕМ при БАН – гр. София

PREREQUISITES FOR THE TRANSFORMATION OF THE INSTITUTE FOR ETHNOLOGY IN THE ETHNOGRAPHIC INSTITUTE WITH MUSEUM AT BAS

Miglena Atanasova
*Institute of Ethnology and Folklore Studies with Ethnographic Museum at
Bulgarian Academy of Sciences – Sofia*

Abstract

This article is dedicated to the creation of the Institute for ethnology and the conditions for its transformation into EIM at BAS. The interest in the topic is generated by the transformation of EIM at the Institute of Ethnology and Folklore in the Ethnography Museum in 2010

Key words: *ethnology, EIM at BAS, IEFEM at BAS*

Историята на научноизследователската дейност на Етнографския институт с музей (ЕИМ) при БАН в гр. София предизвиква оправдано широк интерес в контекста на преобразуването му в Институт за етнология и фолклористика с етнографски музей, след обединението му през 2010 г. с бившия Институт за фолклор. Независимо че е едно от значимите научни и културни учреждения в България, той все още няма своя писана история, а българската историография дължи поредица от изследвания, които да анализират научноизследователската работа в тази институция и нейния принос в българската наука и култура (Радонов 1971: 254).

Проблемите, пред които всекидневно се изправят хората, обхващат широк спектър от разнообразни дейности. Те са свързани с различни сфери като икономиката, образованието, законите, екологичното замърсяване, войните, инфлацията, бедността, гладът, безработицата, половите роли, моралните и религиозни проблеми и т.н. Този списък може да бъде продължен с изброяването на конкретни въпроси, засягащи отделните нации, големите социални групи и прослойки, трудовите и учебните организации и в крайна сметка би се стигнало до отделния човек и неговите взаимоотношения с хората.

Има ли с какво да подпомогне решаването на тези проблеми Етнографският институт с музей? Какво налага неговото създаване? Как се променят научните изследвания във времето? Изследователските направления, както и традиционните занимания на учените от ЕИМ по изучаване, анализиране, издирване, съхраняване и представяне постиженията на българската култура в миналото и днес, допринасят ли за нейното по-ясно възприемане и разбиране? Как се измества предметният фокус от държавата и нацията, като определящи човешките интереси, към човека в своята културна среда?

Целта на моето изследване е да опиша, анализирам и представя ЕИМ, неговата научна и обществена дейност. Това не е история на науката етнология в България през този период, а опит за хронологично изучаване на научноизследователската дейност на Етнографския институт с музей, наследник на Народния музей и на Народния Етнографски музей, което до този момент липсва. Методите на изследването ще бъдат предимно исторически (най-вече работа в архивите), съчетани с етнографски наблюдения.

Смятам, че един общ историографски поглед ще е от полза за изясняването на причините, довели до създаването на отделна институция за „народоука” (Шишманов 1889: 1-64). Още повече такъв преглед ще доведе и до определянето на задачите, които впоследствие си поставя бъдещата институция ЕИМ. Изграждането на научни традиции и утвърждаването на българската етнография/етнология като самостоятелна научна дисциплина, влизаща в структурите на обществените и респективно – на историческите науки, е предшествано и съпроводено от продължителен, сложен и специфичен път на

развитие (Тодоров 1989: 5). В границите на историята на народоучните изследвания намират място два вида научни активности – т.нар. „събирачески“ и академичен период в развитието на науката.

В продължение на близо век и половина българската етнографска наука е натрупала голям брой изворов материал и богат научен опит, който е засегнал почти всички основни и присъщи на нейния предмет изследователски сфери. Поради ред обективни причини, които са свързани с нейното развитие, има празноти в някои от изследователските ѝ направления, като историографското например. Една от причините е отсъствието на трудове върху историята на българската етнография, което има своите основания. Все пак предпоставка за пълноценно историографско изследване на която и да е наука е наличието на сравнително завършен период от нейното развитие, през който тя е изминала пътя на научното си обособяване и утвърждаване като самостоятелна научна дисциплина. Това предполага не само реализация на собствен изследователски актив, но и усвояване на солидни теоретико-методологически концепции (Тодоров 1989: 7). Книгата на Делчо Тодоров за развитие на българската етнография през Възраждането е между малкото щастливи изключения.

Един от съществените недостатъци е разбирането, че народоведението, т.е. етнографията и фолклористиката, е само филологическа наука, която има за обект на изследване изключително традиционната народната култура – материална и духовна. Това, разбира се, има своите исторически предпоставки, които трябва да бъдат проследени. Ето защо в настоящата работа си поставям за цел да насоча вниманието си към историята и предпоставките, които изграждат и утвърждават идеята за Етнографския институт с музей, като акцентът ми ще е по-скоро върху научноизследователската работа на ЕИМ. Но не могат да бъдат представени неговата същност и предназначение, без да се познават схващанията по този въпрос на предшествениците.

Формирането на националната идея през Възраждането е невъзможно без събирането, анализирането и изучаването на проявите и артефактите на българската народна култура. Това познание, започнало като патриотичен призив към българския народ, целящо да повдигне неговия дух, впоследствие е подето от културния и

политическия елит на България след Освобождението, осъзнаващо обществената потребност от съхраняването на тази народна култура.

Според приетия през 1909 г. Закон за народното просвещение основната цел на създадения три години по-рано Народен етнографски музей е да събира и съхранява етнографски материали от българските земи, да представя чрез образци всички предмети и форми на материалната култура на българския народ, да събира и пази всички документи, които имат връзка с историята на българското Възраждане и да събира и копира всички документи от чужбина, които имат отношение към Възраждането на българския народ. Затова в Народния етнографски музей се обособяват два отдела: Етнографски и Исторически. Така още от самото си създаване НЕМ става институцията, призвана да съсредоточи и етнографските, но и историческите изследвания.

Българското общество проявява и своите претенции към музеите. Ако в началото главният адресат на експозициите е специалистът – учен, то по-късно все повече вниманието се насочва към търсенето на възможности за влиянието на музеите върху народното съзнание и националната идентичност.

Не би било неоправдано да се гледа на раждането на тези учредения като институционализация на нагласи и идеи, проникващи от българската култура през Възраждането и като ефект от преживяното от нацията през Първата световна война. Разбирането за нея се развива в „българизъм”, издига се като доктрина за колективно превъзходство на онеправданите в миналото българи пред другите, в идеологията за етнически и племенно означен човек и увереност, че „националното възпитание” и „формирането на национално съзнание” са залог на нова обществена активизация, която да се влее във формите на ново държавно величие (Еленков 2008: 50-51).

Академик Стоян Романски, първият директор на новосъздадения институт, посочва 1 октомври 1947 г. като дата, от която официално Институтът за народоука (ИН) започва своята работа (Романски 1953: 4). В своя обзор през 1953 г. той също така очертава задачите, които новосъздаденият ИН си поставя и по които работи, по следния начин: „Като първа задача на новоосновения институт биде поставено изработването на подробна картотека на мотивите на бъл-

гарското народно творчество, на първо място песни и приказки, обнародвани и необнародвани. Започна се с необнародваните, и то преди всичко от богатата сбирка на Академията, която години наред закупуваше за своя архив предлаганите ѝ материали от този род... С напечатването на така приготвените указания за намерените и кратко предадени мотиви, дадени под добре подбрани заглавни думи върху картони, и подредени по азбучен ред, а също и систематично по отдели, ще бъде предложено на учените изследвачи неограничено пособие за работа в тая област” (Романски 1953: 4).

Независимо от този план, на следващата година ИИ си поставя нова задача, а именно: „На следната 1948 година . . . да започне събирането на материали за партизанския бит и фолклор, още докато са живи лицата, участвали в партизанското и революционното движение. Трябваше да се опишат събитията, на първо място на самите дейци, по пресните още техни спомени, за да могат въз основа на тях да се проследят промените, които се внасят от други по-късни разказвачи. По този начин могат да се съберат най-добри материали за проучване процеса на създаването на фолклора – как точният разказ за една истинска случка или събитие, предаван от уста на уста, с време се превръща в приказен, а също така как едно такова събитие послужва за предмет на песни” (Романски 1953: 4).

Академик Ст. Романски посочва като задачи и изучаването на занаятите, цялостното изследване на селата, които ще бъдат залети от язовирите, изследване на бита и фолклора на трудовите кооперативни стопанства, на малцинствените групи в страната, изработването на Етнографски атлас на България. В същата статия става дума и за взаимоотношенията между Института и Музея. След пожара на сградата, в която е до 1944 г. Националният етнографски музей, новият Институт приема още една задача, а именно да помогне за събирането на още материали, които да илюстрират цялостното разнообразие на българския бит и творчеството на народа, които вече изчезват под напора на новата култура (Романски 1953: 6-7).

През 1949 г. към Института за народоучение със Закона за Българската академия на науките се присъединява и Народният етнографски музей в София (дотогава самостоятелно учредени под ведомството на Комитета за наука, изкуство и култура – КНИК) и това разширение

налага ново преименуване – вече като Етнографски институт с Музей (ЕИМ). Научната работа на музея е включена в Института, като музейните работници запазват своите задължения. В определянето на структурата на така създадения Институт с музей се възприема, че „научната работа ще бъде задача на Института, а в музея, който е негова база, главната работа ще бъде събирането, подреждането и запазването на етнографските материали” (Романски 1953: 4).

В така определеното от закона разделение на функциите се прокрадва неравнопоставеност между двете учреждения. Още повече че остават длъжностите: „Директор на Института” и „Директор на музея”, според Правилника за институтите. Това е резултат от политическата и социално-икономическата среда от 40-те и 50-те години на ХХ век. Социалистическата държава е наставник в научната дейност на института: „... Да се установи като главна задача на Етнографския институт с музей плановото изучаване на нашата страна в етнографско отношение, проучване произхода и демографското развитие на българския народ, разкриване и обясняване на закономерностите и тенденциите на материалното, обществено и духовно културно развитие на българския народ и славянските и съседни нам народи, във връзка с културните ни взаимоотношения, планово и системно проучване на промените в бита и културата на нашия народ в преходния период от капитализма към социализма...” – пише в Постановлението за Етнографския институт с музей, одобрено от Управителния съвет на БАН (28.05.1953 г.).

Музеят е поставен под ръководството на Института и като пропагандаторски орган: „... в който се събират, подреждат, запазват и излагат материалите от обществения бит и култура на народа...”. Най-отдолу остава публиката, към която „социалистическият” вече Етнографски институт с музей е натоварен и със специална наставническа мисия.

Въпреки ролята, която ѝ отрежда държавата, новата институция ЕИМ се сблъсква с разнообразни проблеми от различно естество – от неотпуснати средства до проблеми с настаняването в нова сграда. В архива на Ст. Романски са заведени редица документи, които илюстрират създадалата се ситуация.

Един от първите документи е подписано командировъчно, с което се продължава започнатото от Димитър Маринов в началото

на века изследване, но на вече променените нрави и обичаи от различни краища на България. Запланувани са няколко експедиции, но поради отпуснатите средства до 1952 г. е изпълнена само една в Пиринска Македония (Романски 1953: 7).

Друг основен проблем, който стои пред новата институция, е нейното местонахождение. С разпореждане на Министерски съвет №1614 от 14.X.1953 г. и с помощта на тогавашния министър-председател Вълко Червенков, на Етнографския институт с музей и на Националната картинна галерия е предоставена сградата на бившия Княжески дворец. Първоначалното вертикално разделяне довежда до открито несъгласие и с протокол от събрание на сътрудниците в ЕИМ, се прави предложение за настаняване на института и музея в източното крило на двореца. С оглед на честванията на десетата годишнина от деветосептемврийското въстание е направена „сметка за най-необходимите помещения за Етнографския музей при наличните днес материали в него и Етнографския институт” (НА-БАН 1954: ф. 130к, опис 1, а.е. 47).

Определени са четири основни изложбени помещения: отдел за материална култура, отдел за облекло, накити и тъкани, отдел за обществена култура, отдел за народно изкуство и архитектура. Тази амбициозна програма е осъществена (отчасти), само от 38 служители на ЕИМ (НА-БАН 1954: ф. 130к, опис 1, а.е. 47). Същите тези служители се заемат да издават редовно и „Сборника на народните умотворения”, и „Известията на ЕИМ” – двете издания, които освен база за бъдещи научни изследвания, се превръщат и в „лицето” на новата институция пред обществеността.

Бих искала да цитирам и отношението на проф. Христо Вакарелски към този период:

„Изобищо под ръководството на Романски Етнографският институт с музей от 1949 до 1958 г. не получи нищо ново в научно отношение. Неговият заместник, директорът на музея Божидар Божиков, всъщност беше една пресечена нула... През тяхно време стана настаняването на Института с музей в бившия царски дворец (в източната му част), а в западната половина бе настанена Националната художествена галерия. Предстоеше пренасянето да стане през лятото на 1954 г., но неопределено точно кога, защото

зависеше от изнасянето на Министерския съвет, който до тогава се помещаваше в него. Аз бях изпратен в командировка „да проучвам партизанския бит и фолклор“, за което Романски много държеше от конюнктурни съображения, в Горнооряховския революционен район. При заминаването си обърнах внимание на Божиков, че ако през това време се наложи пренасянето на музея от Оборище 1 в Двореца, то да стане с пълен опис на предметите от склада, както са в сандъците, след което капака да се закове или заключи и така сандъците да се стоварят в новата сграда и да чакат експонирането им. Той се съгласи с това. Когато обаче се завърнах след едномесечно отсъствие, намерих вече всичко преместено, но за мой ужас: всички материали изсипани в няколко зали на камари, залите не заключени и кой както mine ги подритва или премята...” (Вакарелски 2002: 229–230).

Негативизмът, с който тогавашният уредник на музея се отнася към ръководството на институцията, е породен и от огорчението, че повечето от кадрите са неспециалисти етнографи, които по-скоро ѝ вредят, отколкото допринасят за нейното развитие и популяризиране. Въпреки това през 1949–1951 г., Етнографският институт успява да подготви т. 46 от СБНУ, излизат трудове върху някои занаяти, върху българската везбена орнаментика, партизанския фолклор и т.н. От друга страна, обаче, не е защитена нито една научна степен „кандидат“ или „доктор на науките“. Обзавеждането на института е недостатъчно, тематиката е претрупана, а многотемиеето е характерно за научноизследователските планове (Гърдев 1986: 70).

Създаването на ЕИМ е и несъмнен белег за модернизацията на българското общество. Въпреки това новото институционално пространство, заемащо се да проучи, публикува, събира, съхранява и представи народната култура на българите, приема и поставената му роля на пропаганден инструмент за лансирането на партийни послания. Това измества фокуса на повечето етнографски научни изследвания през този период. Но представата, че режимът действа изключително силово, не е съвсем точна. Научните постижения са не само партийно-пропагандаторски, напротив, именно с някои от тях учените от ЕИМ започват да очертават нови траектории за развитие на етнографията в България и свързаните с нея институции,

да подчертават достиженията и да показват проблемите ѝ пред обществеността. Така че историографското изследване на развитието на ЕИМ като институция и нейният принос в българската култура тепърва предстои.

ЛИТЕРАТУРА

Архивни източници

НА на БАН: Научен архив при БАН, ф.130 к, оп.1, а.е. 47. Материали от служебната и обществена дейност на акад. Ст. Романски, 1948–1954 г.

Публикации

Арnaudов, М. Очерци по българския фолклор. Т.1 и Т. 2. София, 1968.

Арnaudов, М. Из историята и теорията на народоведските изследвания. София, 1968.

Вакарелски, Хр. Моят път към и през етнографията. София, 2002.

Георгиева, Ив. Ethnologia in aula academica. София, 2010.

Горанова, Цв. Възгледите на българската народонаучна общност за дисциплинните взаимодействия в етнологичното познание. Автореферат. София, 2006.

Гърдев, К. Научноизследователската дейност на Българската академия на науките (1944–1970). – Известия на института по история. Т. 29, 1986, с. 62–98.

Еленков Ив. Културния фронт. София, 2008.

Ковачева-Костадинова, В. Из историята на националния етнографски музей (Летопис на един отдел). – Българска етнография, № 2, 1994, с. 76–89.

Недков, С. Музеи и музеология. София, 1997.

Недков, С. Идеята за български етнографски музей. 2004. www.etar-fair.org/konferencii/k2004/.

Радонов, З. Учредяване, първоначална дейност и международни културни връзки на НЕМ в София (1906–1944) – ИЕИМ, XIII, 1971, с. 245–267.

Романски, Ст. Етнографски институт с музей при БАН. – ИЕИМ-БАН. Т. I, София, 1953, 3–7.

Тодоров, Д. Българската етнография през Възраждането. София, 1989.

- Флорова, В.** Предговор към описа на фонда на ЕИМ. София, 1, 1961.
- Хаджийски, И.** Оптимистична теория за нашия народ. Т. II, София, 2002.
- Шишманов, Ив.** Значението и задачите на нашата етнография. СБНУ. Т. I, 1889, с. 1–64.
- Шаренкова, Р.** Културна политика на етнографските музеи в България през втората половина на XX век. Дисертация. София, 2009.